

КОНФЛІКТ І ДОГОВІР

Є. БУРЛАЙ
*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

Оскільки дотримання договорів приписується природнім правом (адже було необхідним, щоб між людьми існував хоч який-небудь порядок обопільних зобов'язань, іншого ж способу, більш узгодженого з природою, неможливо вигадати), це джерело стало витокom внутрішньодержавних прав.

Г. Гроцій

Захист і переваги, забезпечувані системою взаємного утримування від дій, яка лежить в основі як права, так і моралі, в різних суспільствах можуть поширюватися на дуже різні кола людей. Відмова у цьому елементарному захисті будь-якій категорії людей, ладних погодитися з відповідними обмеженнями, порушила б принципи моральності і справедливості...

Х. Л. А. Харт

Вступна частина

Ця стаття продовжує розгляд питання про конфлікт і конфліктність як чинники соціальної дійсності, здатні пояснити принципові моменти природи права, порушене у статті «Конфлікт і право» [1]. Однак якщо згадану статтю присвячено, головним чином, характерним рисам конфлікту як соціального феномену, що викликає до життя право як специфічний тип соціальної регуляції, то в подальшому (зокрема, у цій публікації) автор вважав би за логічне проаналізувати деякі елементи правового способу регулювання і пояснити їх походження потребами контролю конфліктності в соціумі, співмірного з гостротою і небезпечністю останньої.

Основними складовими права як чинника стримування соціальної конфліктності¹ є відносно нечисленні специфічні феномени, які з більшою чи меншою

¹ На нашу думку, зі спрощенням, не пов'язаним зі значною теоретичною похибкою, можна вважати, що соціальне регулювання, здійснюване через право, й полягає переважно в контролі рівня та інтенсивності соціальної конфліктності; елімінація масових соціальних

виразністю спостерігаються за будь-якого історичного способу правового регулювання і які коротко були згадані на завершенні статті «Конфлікт і право». З огляду на специфічні функції кожного у механізмі правового регулювання вони постають перед нами у такій логічній послідовності: договір (угода), судові рішення, примусово підтримуване правило загальнообов'язкового значення (норма). Зрозуміло, усі згадані способи правоіснування передбачають наявність відповідних суб'єктів та акти їх волевиявлення, що спрямовують, програмують і усталюють людську поведінку у певних формах.

Надалі кожен із цих способів автор має намір проаналізувати окремо. При цьому, на його думку, першим, з огляду на логіку та історію правового регулювання, має бути розглянуто явище *договору (угоди)*, що займає абсолютно непересічне місце в механізмі правового регулювання і відповідно — в механізмі контролю соціальної конфліктності. Тож метою цієї статті є окреслення в найбільш загальних рисах феномену договору як способу впорядкування конфліктних відносин у людських суспільствах на засадах права.

До питання про передумови виникнення договору як правового механізму

Питання про соціальні, антропологічні, психологічні та інші передумови появи і ствердження у суспільному житті практики укладення та виконання договорів (у тому числі через механізм примусу) є складним і потребує для відповіді значного обсягу консолідованих знань про суспільство і людину. В деяких публікаціях автор робив спроби залучити такого роду знання з метою більш точного розуміння природи деяких правових явищ, договору включно [2]. У цьому випадку для більш чіткого розуміння ролі договору в рамках правового способу регулювання і його соціальної функції уявляється необхідним коротко згадати про деякі категорії з суміжних сфер наукового знання, які в контексті аналізованої теми мають суттєве методологічне значення. Йдеться, зокрема, про поняття *соціального обміну, соціальної суб'єктності та соціальної конвенції*, які поряд із дослідженим раніше поняттям «соціальний конфлікт» окреслюють коло чинників, що обумовлюють виникнення і функціонування права в людському суспільстві.

Соціальний обмін. Йдеться про відносно новітню й одночасно традиційну категорію в соціальних дослідженнях. З одного боку, її покладено в основу однієї з авторитетних і перспективних сучасних соціологічних концепцій, започаткованих американськими соціологами Дж. Хомансом і П. Блау, в рамках якої процес соціальної поведінки суб'єктів розуміється як обмін і пояснюється переважно через понятійний апарат теорій економічного обміну та «економічної людини» [3, с. 92–118; 4]. З другого боку, вона відтворює певні закономірності соціального існування людей, досліджені людством дуже давно. Дійсно, як суспільство в цілому, так і окремі індивіди здатні функціонувати тільки через меха-

конфліктів та дієве запобігання їм є його корінною функцією, для виконання якої в суспільстві формуються відповідні механізми і структури. Функція реалізації політичного інтересу, притаманна праву розвинутих цивілізованих суспільств, не є іманентною праву за його природою. Більше того, використання правових засобів для реалізації політичних цілей може виступати (і за фактом часто виступає) чинником, що провокує загострення системної конфліктності в суспільстві.

нізм обміну. Окрема людина не існує сама по собі, вона є елементом соціального цілого, а це означає, що необхідний ресурс для життєдіяльності вона отримує від свого середовища, від соціуму, від соціальних груп, учасником яких вона є, від тих, з ким вона безпосередньо і систематично спілкується в повсякденному житті. Водночас, як необхідна частина конкретних соціальних груп і суспільства в цілому, вона в свою чергу є передумовою існування останніх. У певному розумінні буття людини є самоцільним (у тому числі й тоді, коли вона через відповідні цільові зусилля отримує від свого середовища те, чого прагне сама, в чому вона як окрема особистість відчуває потребу), є буттям «для себе». Однак буття «для себе» виявляється для неї можливим лише через буття «для інших». Нагромаджуючи в процесі соціалізації певний потенціал навичок, знань, умінь тощо, отримуючи необхідний досвід існування в рамках конкретного суспільства і конкретних груп, контролюючи через відносини власності або в інший спосіб конкретні матеріальні ресурси, одним словом, перетворюючись на носія та утримувача певних соціальних якостей і цінностей, вона віддає їх своєму середовищу, продукуючи конкретні матеріальні або духовні блага, виконуючи соціально корисні функції. Такий механізм не є чимось раціональним встановленням чи винаходом. Йдеться про прояв соціально-природної закономірності. Те, що відбувається з рухом ресурсів і цінностей в людських соціумах, нагадує речовинно-енергетичний обмін в природному світі, який підтримує збалансоване існування природних об'єктів як ланок єдиного ланцюга. Так і в соціальному середовищі кожен з учасників соціуму є передумовою існування інших; віддаючи, він одночасно отримує; при цьому його функціональність (здатність надати своєму оточенню і своєму суспільству той обсяг корисного ресурсу, що від нього очікується) має відповідати його місцю в соціальній структурі для уникнення різних розладів і напружень в останній. Це передбачає певний баланс у тому, що людина (група) в рамках конкретного історичного суспільства передає своєму оточенню і що вона натомість отримує. Не потрібно вважати згаданий момент лише економічним аспектом питання. Зазвичай люди не вираховують баланс відданого та отриманого ними у повсякденному житті, тим більше, що не все, що є цінним з людської точки зору (приятність, любов, товарицькість, моральна підтримка у складній ситуації, піклування тощо) піддається кількісним оцінкам. Але завжди існують відповідні очікування, сподівання людей на те, що в рамках частини свого існування, яку вони так чи інакше присвячують іншим, вони отримають для себе те, що сприймають як належне і природне. Іншими словами, коректність соціального обміну — питання не менш етичне, ніж соціально-економічне. Саме різноманітні викривлення, недосконалості в розподілі соціальних ресурсів і дотриманні адекватності у тому, щоб кожен із членів соціуму отримував очікуване, на які так багата людська історія, є потужним генератором конфліктності на міжлюдському, груповому та загальносоціальному рівнях, у тому числі найбільш тяжких, катастрофічних її форм. І якщо ця конфліктність у повсякденному житті суспільства виявляється у більшій чи меншій мірі контрольованою і не має руйнівних наслідків, то це й досягається, зокрема, саме через винайдені у ньому механізми, здатні підтримати і певним чином забезпечити адекватність соціального обміну. Одним із таких найбільш сильних механізмів є *згода* конкретних суб'єктів (здатних усвідомити співвідно-

шення благ, що обмінюються) на здійснення обміну на умовах, які вони вважають прийнятними для себе. При цьому добре відомо, що чітко висловлена в конкретному вольовому акті згода щодо подальших обов'язкових дій є угодою, а угода, відповідним чином формалізована для того, зокрема, щоб у разі її порушення бути підтриманою і захищеною, є договором. Як можна бачити, між соціальним явищем обміну і правовим явищем договору немає проміжних ланок; генетично договір є найбільш близькою до соціальної реальності правовою формою¹.

Отже, одним із засадничих чинників генезису договору як елементу механізму правового регулювання, а зрештою — права як способу соціального регулювання в цілому, є *соціальний обмін, під яким можна розуміти об'єктивно зумовлену практику обопільної передачі та отримання соціальними суб'єктами життєвого ресурсу, необхідного їм для існування і розвитку у конкретних історичних умовах*. Справедливості такого висновку не суперечить та обставина, що в будь-якому соціумі далеко не весь масив відносин соціального обміну опосередковується правовими договорами і правом взагалі.

Соціальна суб'єктність. У соціальному середовищі значна частина соціального обміну опосередковується механізмом людського волевиявлення, побудованим на здатності людини до осмислення своїх потреб та інтересів (інтерес — це усвідомлена наявна і передбачена в майбутньому потреба), бачення мети (мета — це ідеалізоване уявлення результату задоволеного в майбутньому інтересу) та обрання можливих шляхів для їх досягнення (здатність до оцінок і вибору). Це означає, що обмін в соціумі за загальним принципом передбачає *суб'єктність*, тобто присутність тих, *хто діє цілеспрямовано, оцінює ситуацію і реалізує вибір*².

Про значення чинника суб'єктності для пояснення природи соціального конфлікту і конфліктності згадувалося у статті «Конфлікт і право». В контексті цієї праці доцільно зазначити, що розвиток суб'єктності (тобто здатності людини, групи, соціуму до самовизначення і діяльності у відповідному середовищі за власним вибором) є прямим наслідком ризиків, притаманних цивілізованим формам соціального існування. Інколи вона й розуміється як «здатність (готов-

¹ Про момент спорідненості явищ обміну і договору дуже переконливо писав свого часу видатний радянський юрист Є. Пашуканіс [5, с. 112]. Щоправда, при цьому він акцентував увагу на окремому випадку соціального обміну — товарообміні.

² Такий висновок фіксує певний принцип (закономірність), за якого функціонують цілісні людські соціуми, і є справедливим навіть з урахуванням того, що конкретний процес соціального обміну в кожний момент часу не обов'язково передбачає розвинуту суб'єктність, здатність обирати і взагалі бути суб'єктом обміну. Так, наприклад, маленька дитина, що отримує необхідний їй для життя ресурс від батьків, може вважатися лише потенційним учасником відносин із соціального обміну; вона стане реальним учасником, перетворившись на зрілу соціалізовану людину, що, зокрема, стоїть перед обов'язком надавати необхідну підтримку батькам. Можна сказати більше: в сучасних суспільствах людина за фактом може бути повністю позбавленою можливості виступати продуцентом будь-яких благ, які вона могла б презентувати як учасник соціального обміну; однак при цьому вона виступає його учасником у рамках цілісної соціальної організації (наприклад, зріла людина, що об'єктивно не здатна себе утримувати або потребує пожиттєвого піклування). Такий стан речей характерний не для кожного історичного суспільства.

ність) надавати адекватну відповідь на зовнішні впливи та внутрішні процеси, що загрожують існуванню суб'єкта» [6, с. 14]. Тому саме *суб'єктивність* (виключно персональна здатність суб'єкта сприймати світ) та *суб'єктність* (здатність діяти у ньому і впливати на нього) занурюють членів соціуму (індивідуальних чи колективних) у необхідність узгодження різних суб'єктних стратегій у суперечливому середовищі (рівень і гострота цієї суперечливості визначаються ступенем відокремленості членів соціального цілого одне від одного). За таких умов одним із найбільш дієвих та економних з огляду на ресурсне забезпечення є шлях *взаємних обмежень* суб'єктів, їх *обопільне утримання* від форм активності, які є небезпечними та загрозованими для життєдіяльності кожного, а також *погодженість* у тому, які форми поведінки могли б бути найбільш прийнятними для реалізації різноспрямованих суб'єктивних інтересів. Саме з огляду на це й заслуговує на особливу увагу узагальнююче висловлювання британського філософа права Х. Харта, винесене в епіграф цієї статті.

Говорячи про суб'єктність як передумову правової договірної практики, необхідно зазначити, що вона є історично та соціально мінливим явищем; здатність людини або іншого суб'єкта до цілеспрямованої, побудованої на раціональному виборі поведінки не є постійною завжди, всюди і для всіх. З огляду на це, говорити про людину у справжньому розумінні цього слова, як і про справжнє людське суспільство, мабуть, є підстави лише тоді, коли люди, групи і соціуми мають здатність визначати і реалізовувати у своєму функціонуванні власний вибір, мають можливість діяти відповідно до своїх уявлень про необхідність і доцільність. Побічним метафізичним свідченням цього є той факт, що практично будь-яка релігійна система в своїх соціально-філософських основах від самого початку презюмує людину як завершеного суб'єкта. Це, зокрема, чітко простежується в іудео-християнській доктрині, згідно з якою Бог створив людину одразу здатною за своєю природою до вибору. Ця здатність, до речі, фатальним чином проявилася у вчиненні прабатьками людей неприпустимого в очах Бога проступку, в порушенні його настанов, за що вони й були покарані вигнанням із Едему і тяжкою долею нащадків, приречених вести земне існування. Крім усього іншого, цей символ означає, що здатність до непокори, до порушення настанов, до позанормативної поведінки і провокації конфліктів є необхідною ознакою і проявом суб'єктності й свободи волевиявлення.

Соціальна конвенція. Явище конвенціоналізму тісно пов'язане з інститутом соціальної суб'єктності, проявом якої є насамперед здатність до обрання та здійснення дій за власним волевиявленням. Уже згадувалося, що соціальна суб'єктність — історично й соціологічно мінливе поняття; за різних історичних умов і обставин рівень суб'єктності людських індивідів і груп може бути різний. Наприклад, він цілеспрямовано обмежується в умовах гострого дефіциту життєвих ресурсів, коли їх розподіл не може здійснюватися неконтрольовано і хаотично; в умовах масштабних катастроф і значних небезпек, що загрожують існуванню цілісних соціумів; в умовах ствердження жорстких авторитарних систем правління у соціумах тощо; в первинних недиференційованих суспільствах колективна суб'єктність домінує над індивідуальною та обмежує її. Однак за своєю сутністю, в яких формах і обсягах суб'єктність не існувала б, факт її наявності передбачає здатність бути джерелом активності і цільового впливу на

оточення, а не навпаки. Проте подібний цільовий вплив одного суб'єкта, його природне бажання діяти на свій розсуд неодмінно супроводжується протидією інших суб'єктів, що прагнуть власної самореалізації. Тому явище суб'єктності виводилося нами раніше як постійна і необхідна передумова соціальної конфліктності, а сама конфліктність у певних межах визнавалася нормальним атрибутом суспільного життя.

Однак конфліктів не буває без соціального спокою, війн — без миру, тертя і суперечок — без злагоди. Більше того, мир і злагода за загальним правилом вважаються особливою цінністю і бажаним станом речей, оскільки передбачають відсутність штучних втрат, жертв, мобілізаційного ресурсного напруження у міжсуб'єктних стосунках, натомість передбачають спокій, можливість планування найближчого майбутнього і розмірені дії з реалізації планів. Способи досягнення мирного співіснування конфліктуючих суб'єктів можуть бути різними, включно з насильницькими; однак злагоджене мирне існування (таке, що досягається без насильства) можливе лише тоді, коли соціальні позиції суб'єктів з різними інтересами, поглядами і намірами, балансуються, узгоджуються між собою і коли суб'єкти практично готові обмежувати власну активність до рівня узгодженого. Механізми досягнення такої узгодженості коливаються від спеціального примирення тих, хто відкрито ворогує між собою, до мовчазного обопільного прийняття суб'єктами алгоритмів поведінки, які б не шкодили одне одному і не обмежували б кожного у їх життєвому інтересі. *Саме практика узгодження у різний спосіб порядку взаємодії суб'єктів, що мають різні інтереси і прагнуть їхнього задоволення, може вважатися соціальним конвенціоналізмом*¹.

Соціальний конвенціоналізм — явище стародавнє, можливо, воно є ровесником цивілізованої історії людства. Предметом спеціалізованих соціологічних та соціально-психологічних досліджень воно стало, однак, відносно нещодавно, хоча ці дослідження мають могутніх попередників у вигляді різних історичних версій вчення про соціальний контракт (суспільний договір) та спроб пояснити наявність мінімального соціального порядку через дотримання соціальними суб'єктами договорів між собою, що є найбільш природним². Універсальність явища соціальної конвенціональності зумовлюється тим, що воно є невід'ємним від чинника суб'єктності. Як можна бачити, конвенціональний механізм (механізм узгодження різних стратегій поведінки членів соціумів) є єдиною альтер-

¹ «Соціальна конвенціональність має декілька основних значень... У широкому сенсі вона розуміється як здатність соціальних суб'єктів співіснувати на основі різних видів угод... У вузькому сенсі — це: а) форма позитивних соціальних взаємодій та якісна характеристика об'єднання соціальних суб'єктів у надперсональні спільноти; б) взаємодія соціальних світів, що призводить до формування загальної конвенціональної території (інтерсуб'єктивного світу) з конвенційними нормами, цінностями та «правилами гри» [7].

² Див., зокрема, висловлювання Г. Гроція, винесене тут в епіграф. При цьому слушно звернути увагу на те, що, згідно з ученням цього видатного філософа і юриста, природність укладення і дотримання договорів, по-перше, робить його джерелом прав не лише у приватних, а й в публічних відносинах (зокрема, у відносинах організації державної влади), по-друге, дозволяє впорядковувати в належний спосіб відносини навіть між такими специфічними суб'єктами, як народи і держави, що майже завжди керуються у відносинах між собою міркуваннями політичної доцільності і готові до конфлікту.

нативою конфліктним алгоритмам, оскільки він, по-перше, передбачає мирний спосіб міжсуб'єктної взаємодії, по-друге — побудований на згоді, тобто на вольовій позиції, що зберігає і реалізує суб'єктність. Цьому висновку не суперечить той факт, що нерідко волевиявлення у межах конвенціонального механізму не є вільним, і подекуди укладення конвенцій між суб'єктами, що перебувають у стані складного реального або потенційного конфлікту, є способом примусового його вирішення (конвенція може виникнути в умовах безвиході й укладатися для того, щоб зберігся контакт або існування суб'єктів; такими є, наприклад, угода про капітуляцію сторони, що програла у війні, згода обвинуваченого співпрацювати зі слідством, згода найманого працівника на неправомірні дії роботодавця з метою уникнення ризику бути звільненим тощо). Не суперечить цьому висновку і той факт, що людина зазвичай соціалізується за умов, коли про базові алгоритми поведінки в потенційно конфліктних ситуаціях не потрібно домовлятися в силу їх вкоріненості у людську практику у вигляді усталеного нормативного порядку. Адже про нормативний порядок, про чинні соціальні норми є підстави згадувати лише тоді, коли існує потенційна можливість і реальна практика їх порушень, тобто коли вкорінені соціальні конвенції та очікування не реалізуються внаслідок відповідного суб'єктивного вибору.

Усе щойно згадане не можна вважати якоюсь особливою інновацією у поясненні принципів моментів життєдіяльності цивілізованих соціумів; поняття соціального обміну, соціальної суб'єктності та соціального конвенціоналізму активно досліджуються і використовуються у рамках відповідних наукових концепцій. Але у цьому контексті згадку про них не можна сприймати і як трюїзм, оскільки далеко не завжди в ході теоретичного аналізу договору як правового явища, як специфічного механізму впорядкування соціальних відносин на правових засадах згадується про його конкретні соціальні витоки. Це в свою чергу впливає на точність висновків у межах правових досліджень¹.

Договір як правовий антиконфліктний механізм

Наведені вище міркування послідовно приводять до висновку про договірний механізм як найбільш природну, а тому й логічно² першу складову право-

¹ Доречно зазначити, що феномен правового договору на сьогодні не є, на жаль, об'єктом активних теоретико-правових досліджень. Серед помітних праць теоретичного спрямування з цієї тематики, створених у недалекому минулому, можна згадати, зокрема праці Ю. Тихомирова [8], В. Іванова [9], М. Казанцева [10–11], М. Нечитайла [12], А. Корецького [13], М. Марченка [14], Є. Батлера [15], Н. Пархоменко [16]. В окремих випадках загальнотеоретичні питання стосовно інституту договору розглядаються у наукових розробках у сферах цивільного, міжнародного приватного та міжнародного права.

² Окремим питанням є те, чи можна вважати договір і хронологічно першою складовою правового методу регулювання, чи дійсно він передує, зокрема, судовому рішенню, а далі — звичаю і позитивному закону, які вважаються джерелами будь-якого права. Адже якщо останні — «джерела», то саме з них має розпочинатися правове регулювання. До останнього міркування потрібно додати, що в сучасних умовах договори мають відповідати критеріям «правомірності», встановленим у законі або у відповідних установчих конвенціях (якщо йдеться про міжнародні договори), а їх реалізація — нормам щодо порядку виконання і гарантування правових зобов'язань, що випливають із договорів.

Все ж, якщо, по-перше, бути послідовно логічним (а коректний логічний аналіз, як правило, підтверджується історичним), по-друге — брати до уваги реальні соціологічні та історичні

вого способу контролю конфліктності (або права як типу, способу соціального регулювання). Генетичний зв'язок *соціального обміну* (як практично універсального алгоритму взаємодії людей у суспільстві, особливо економічно розвинутому), *соціальної суб'єктності* (як універсального способу самовідчуття людини або людської групи як таких, що діють за власним розумом і волею), *соціальної конвенції* (як універсального механізму досягнення злагодженої взаємодії суб'єктів, що керуються різними інтересами, а тому об'єктивно перебувають у конфліктогенних стосунках) із явищем правового договору уявляється цілком очевидним. Адже сутність, призначення, мета договору, якої б форми (угода, контракт, конвенція, пакт тощо) він не набував би і в який спосіб (мовчазний, усний публічний, письмовий, нотаріально оформлений тощо) не укладався, полягає в одному: кожен із суб'єктів, який через взаємодію (часто невідворотну) з іншим набуває необхідні йому життєві ресурси¹, має *гарантовано отримати очікуване* як співставне відданому ним. А сенс договору як *правового інструмен-*

факти, можна дійти висновку про функціональну (а отже, й хронологічну) первинність договору у порівнянні з іншими елементами механізму правового регулювання. Як спосіб казуального регулювання дій, що містять ризик конфлікту, самими суб'єктами цих дій, він безумовно передре будь-яким нормам, що роблять регулювання загальним, однотипним для невизначеної кількості подібних випадків і обов'язковим для невизначеної кількості суб'єктів. Дійсно, саме з конкретних випадків укладення цивільних договорів (міна, купівля-продаж, найм, позичка, підряд тощо), перших казуальних угод роботодавців і найманих працівників, конкретних спроб завбачливо врегулювати найбільш небезпечні (майнові) відносини подружжя у шлюбному контракті, конкретних випадків міжнародних угод із різних аспектів співіснування держав, з їх повторення у часі і просторі кристалізуються їх певні стандартні форми, які й утворюють зміст відповідних норм — спочатку неписаних, а далі й зафіксованих (для інформаційної надійності) письмово. Також практично укладений у той чи той спосіб договір, за яким суб'єкти в узгоджений спосіб вирішують актуальні питання свого буття, природним чином передре і судовому рішенню з приводу невиконання або неналежного виконання зобов'язань за ним. Зрештою, навіть специфічне судове рішення за позовом із делікту (із факту причинення шкоди) не можна вважати таким, що передре правовому договору, оскільки саме поняття спору, що розглядається у судовому порядку, передбачає згоду (соціальну конвенцію) щодо цього суб'єктів, між якими цей спір виник, тобто фактичну угоду щодо загального правового становища осіб, яка передбачає можливість кожної з них захищати порушений майновий інтерес через суд. Реально в історії практика деліктів (фактів причинення майнової шкоди) поряд із самодіяльною практикою укладення первинних договорів (угод) і порушення останніх є необхідною передумовою поступового формування функції судівництва, яку має здійснювати наявна соціальна влада і здійснення якої тягне за собою виникнення спеціалізованих органів, що здійснюють судочинство (суддів і колегій суддів).

¹ У широкому сенсі під засобами існування можна розуміти будь-який ресурс (матеріальний, духовний, психологічний тощо), яким суб'єкт на певний момент часу не володіє, але в якому відчуває життєву потребу і який він може отримати лише від іншого суб'єкта в процесі відповідної соціальної взаємодії. Інколи цей ресурс може полягати у простій людській присутності поряд із людиною, що перебуває у стані розпачу, хоча передачу такого ресурсу важко виміряти і формалізувати у договорі. Тому формалізації піддається, насамперед, обмін матеріальними ресурсами, що забезпечують фізичне існування людей у цьому світі. Як абсолютна передумова людського буття, рух матеріальних ресурсів (юридичною мовою — майна), а також обмін продуктами життєво важливих функцій (наприклад, управління, відправлення культу тощо) хронологічно першими робляться предметом оформлення через угоди, що є відносною гарантією того, що ресурс відповідає очікуваному й опиняється за адресою.

ту полягає у тому, що він є актом волевиявлення зобов'язуючого значення, який *формалізує* обмінний стосунок для забезпечення його гарантованого виконання і подальшого захисту у випадку необхідності. Згадана формалізація (зовнішнє оформлення) хоча б у найпростіший спосіб позначає суб'єктів обміну, його предмет, факт його укладення, найбільш важливі моменти реалізації (щонайменше акт, який символізує отримання сторонами очікуваного і задоволення отриманим). На більш високому рівні розвитку цієї практики у договорі починають визначатися час, місце, порядок фактичного отримання сторонами того, що вони мають отримати за обміном, та інші суттєві умови обміну. Знову ж таки з часом у ньому починають позначатися і гарантійні механізми, що виникають із практики порушень договірних зобов'язань, які примушують сторони бути дисциплінованими і точними, а також обмежують суперечки з приводу неналежного виконання договорів (адже за логікою речей кожна сторона договору, якщо він не є фіктивним, бажала б уникнути будь-яких непорозумінь після того, як його визнано виконаним).

Саме тут доречно акцентувати увагу на тому, що в суспільних відносинах існує мало співставного з обмінними відносинами за ризиком та рівнем їх конфліктогенності. Це закладено в природі суб'єкта і в природі обміну. Практично будь-який цільовий обмін — це від самого початку жорстке («чисте», полярне) протиріччя, здатне швидко обернутися на відкритий конфлікт, оскільки в межах обміну реалізуються діаметрально протилежні за спрямованістю інтереси його учасників (зокрема, прагнення відчужити свій ресурс із гарантованою, якщо не граничною, корисністю для себе). Це прагнення зумовлює «вічні» алгоритми обмінних стосунків (віддати менше — отримати більше, продати дорожче — купити дешевше, виключити конкурента на актуальний ресурс тощо), в певному розумінні запрограмовані на конфлікт. І справді, останній з'являється одразу, як тільки одна сторона з'ясовує, що обмін є нерівноважним, що один інтерес задовольняється за рахунок іншого, що суб'єкт поза власною волею позбавляється належного йому ресурсу, що загострюється небезпека неотримання цього ресурсу взагалі. Особливої гостроти конфлікт набуває у випадках нерівноважного відчуження суб'єктом власноруч створеного ним блага (це відриває від творця частину його самого у вигляді актів творчості, фізичних та інших зусиль, у результаті яких те чи те благо з'явилося на світ)¹.

Як можна бачити, обмінні стосунки, втілені, зокрема, в обопільній поведінці на основі взаємних мовчазних очікувань або відкритих договорів, є сферою суцільного парадоксу. З одного боку, їх учасники не можуть обійтися одне без одного, прагнучи отримати через обмін необхідні їм блага; тому вони притягу-

¹ Те саме, до речі, можна стверджувати не лише щодо договорів, а й щодо ситуацій, коли суб'єкти-утримувачі ресурсів керуються у своїй поточній поведінці природним бажанням та очікуванням того, щоб належний їм ресурс не став об'єктом зазіхань і довільних посягань. Такими суб'єктами з прадавніх часів виступають як окремі *людські індивіди чи групи* (явище *крадіжки* як зловмисного таємного відчуження індивідуального або колективного майна добре відомо людству вже на стадії родоплемінного суспільства), так і *народи* в історично мінливому сенсі цього слова (спроби насильницького відчуження матеріального, культурного, іншого ресурсу, контрольованого конкретними народами, практично в усі історичні часи є причиною *війн* між ними).

ються одне до одного, як протилежні полюси магніту. З другого боку, в межах обміну вони керуються протилежно різними інтересами і від самого початку взаємодіють як запрограмовані функціональні антагоністи (відкриті або приховані). Наголосимо: йдеться про принцип, про *внутрішню закономірність* договору, яка зберігається незалежно від того, в яких спокійних та миролюбних формах він не укладався б. Сучасна високотехнологічна обмінно-договірна практика є продуктом тривалого історичного процесу культивування договірної форми у різних сферах правового регулювання (міжнародне, конституційне, цивільне, трудове, за нинішніх умов — адміністративне, кримінальне право тощо), і навряд чи наразі можливо визначити і вирахувати, скількох жертв і різного роду втрат ця практика коштувала людству. Обмін бере свій початок у доцивілізаційні епохи історії людства; в усі часи реальні ресурси в людському середовищі *в мирний спосіб* рухалися від утримувача предмета потреби до її носія саме через обмін, а він не має властивості набувати якості рівноважності і збалансованості автоматично. Таких якостей він набуває лише через договір, і тільки договір є передумовою того, що обмін виявиться справедливим.

Договір і синергетична природа права як типу соціального регулювання

У правових і політологічних дослідженнях право найчастіше презентується як цільовий регулятор та інструмент здійснення політики. Такі визначення на сьогодні є практично беззаперечними. Дійсно, організація правового регулювання у сучасних державах побудована насамперед як цілеспрямований процес унормування (через прийняття відповідних актів повноважними суб'єктами) проблемних відносин у суспільстві; крім того, організоване в подібний спосіб правове регулювання є незамінним засобом реалізації конкретних політичних проектів. Таким чином, розуміння правового регулювання гранично позитивізується.

Безумовно, відповідне соціальне і технологічне підґрунтя для таких висновків існує. Однак методологічні крайнощі не виправдовують себе за жодних умов, і заперечувати проти такого одностороннього бачення правового регулювання можна не лише через логічні доводи, а й через констатацію певних соціально-історичних фактів. Це зокрема стосується досліджуваного тут питання про правовий договір як специфічний механізм вирішення соціальних конфліктів та запобігання їм. У цьому контексті важливо ще раз наголосити, що договір є засобом зобов'язуючої формалізації і дієвим механізмом контролю конфліктогенних тенденцій, *що народжується з потреб й активності самих суб'єктів* (змушених, зокрема, до обміну). Він з'являється як реакція на реальні ситуації зіткнень між ними з приводу того, що їх очікування в отриманні необхідного результату не виправдовуються і створюють загрозу для їх подальшого нормального існування. Зіткнення (тобто конфлікти на відповідних стадіях, у тому числі з високим рівнем інтенсивності, гостроти і небезпеки) — шлях прямих втрат і соціальної деструкції. Саме відчуття та усвідомлення цієї обставини спрямовує людську винахідливість на пошук шляхів, які дозволили б уникнути небезпеки і привели б до очікуваного кожним результату. Одним із найбільш високих творчих досягнень людства в цьому плані і є механізм договору як акта взаємного волевиявлення суб'єктів, що вводить їх обоєпільну поведінку у кон-

кретні обов'язкові для них межі, а необхідна формалізація (урочистість, ритуальність, інформаційна фіксованість, відкритість та ін.) є дієвою (хоча не завжди абсолютною) гарантією належного виконання того, про що суб'єкти домовляються між собою¹. Те, що договір як механізм упередження конфлікту створюється самими сторонами конфліктогенних відносин, має особливе значення у тому розумінні, що йдеться про синергетичний (позацільовий) чинник розвитку права: *договір — результат природної реакції самозахисту суб'єктів у небезпечній формі їх взаємодії, в умовах ризику значних втрат*. Таким він залишається протягом усієї своєї історії.

Про його особливе, специфічне, автономне місце в системі правового регулювання свідчить і те, що історично договірний механізм передре іншим формам і практично від самого початку відіграє роль універсального регулятора, здатного впорядкувати відносини у різних сферах суспільного життя. Про стародавність інституту договору свідчить, зокрема, інформація про первинну практику цільових обмінних відносин, хоча історичні дані тут вельми умовні (найбільш ранні етапи обмінних стосунків у людських соціумах найвірогідніше неможливо відтворити на доказових фактах, навряд чи вони могли зберегтися). Тим не менше є достатньо свідчень того, що явище угоди є складовою обмінної практики ще в доцивілізаційних соціумах. Йдеться, зокрема, про різні форми торгівлі і відповідні форми угод, що опосередковували стародавній міжплемінний обмін²; про договори, що уклалися між родовими групами щодо шлюбу чоловіка і жінки як членів цих груп (збільшення чисельності роду та його матеріального багатства не могло бути персональною справою окремих індивідів за умов родової організації соціуму, тому суб'єктом договірних відносин виступали у цьому випадку родові колективи); про найбільш ранні договори, що регулювали відносини війни і миру за умов племінної організації суспільства, з яких зароджувалося ще в додержавну епоху первинне міжнародне право³.

¹ Забігаючи трохи наперед, зазначимо, що навіть найбільш сильні засоби формалізації, найбільш сильні гарантійні механізми не здатні забезпечити стовідсоткового виконання договірних зобов'язань всюди й усіма; завжди існують об'єктивні й суб'єктивні причини для невиконання договірних зобов'язань. Тому разом із розвитком практики укладення договорів формується і практика їх примусового захисту, зокрема через механізм судочинства. З поступовим розширенням договірної практики в часі і просторі вона знаходить відповідне відтворення у прецедентних рішеннях судів з приводу порушених договірних зобов'язань, у відповідних поступово сформованих звичаях, а ще пізніше — в законах, що на рівні узагальнюючих абстрактних формул виголошують алгоритми безпечної поведінки суб'єктів в обмінних стосунках і розраховані на використання у кожному випадку можливого виникнення таких стосунків.

² Про архаїчність обміну, торгівлі і відповідної практики оформлення актів обміну (первинних угод) свідчать насамперед здійснені в різний час етнографічні дослідження, що описують історію багатьох народів на доцивілізаційній стадії їх суспільного розвитку (Африка, Мезоамерика, Австралія, острівні культури Тихоокеанського регіону тощо). Значний доказовий матеріал з цієї проблеми надають також дослідження у сфері економічної антропології (Б. Малиновський, К. Поланьї, Н. Зібер, М. Мосс, Х. Шрадер, Ю. Семенов, О. Сусоколов та ін.).

³ Про ранні форми правового регулювання відносин війни і миру між народами див.: [16].

На сьогодні договірний механізм у правовому регулюванні як на національному, так і міжнародному рівнях є надзвичайно розвинутим, він спирається на добре відпрацьоване законодавство й усталені в часі комплекси міжнародно-правових норм, зафіксовані, зокрема, у відповідних конвенціях. З цієї причини виникає прагнення саме в нормативних актах, що описують порядок укладення і здійснення договорів, бачити відповідне право як таке. Однак ні з логічної, ні з соціологічної точок зору такий висновок не був би коректним.

Заклучна частина

На завершення запропонованого короткого аналізу договору як правового механізму контролю соціальної конфліктності хотілося б зробити декілька методологічно важливих зауважень, які одночасно можна вважати й висновками до цієї статті.

По-перше, говорячи про соціальну суб'єктність, ми звертали увагу на таку її необхідну рису, як людська раціональність, результатом і проявом якої є здатність суб'єктів до аналізу і вибору найбільш прийнятних за конкретних умов форм поведінки. Без цієї складової суб'єктності ні інститут договору, ні історичний розвиток й удосконалення договірної практики не були б можливими. Однак при цьому спеціально не бралася до уваги така складова людської суб'єктності, як *ірраціональність*, здатність людини та людських груп керуватися у своїх діях мотивами, що не визначаються логікою і розрахунками. Крім того, цей момент є важливим для розуміння суперечливої практики договірного регулювання, зокрема того, чому договірний механізм нерідко не використовується тоді, коли він потрібний, і чому соціальні конвенції постійно порушуються. Згадане робить правовий договір проблемою не лише відповідної галузевої науки, а й правової антропології, правової соціології і психології, зрештою, проблемою філософії права¹. При цьому можна погодитися із висновком про те, що договірна практика, якщо віднести її до світу соціальних взаємодій і вважати елементом правового життя, є одним із найменш досліджених з позицій філософії рівнів правової реальності [18, с. 183].

По-друге, вище, у фрагменті про соціальний обмін, зазначалося, що предметом обміну між людьми можуть бути різні соціальні цінності. Однак найбільш органічною сферою обміну можна вважати обмін матеріальними благами, оскільки вони, по-перше, найбільшою мірою піддаються вимірюванню і розрахункам, по-друге, забезпечують базовий (матеріальний, вітальний) рівень людського існування людей, тому те, як відбувається цей обмін, люди контролюють

¹ Інколи на рівні високих узагальнень правовий договір характеризується вельми патетично. «Сформований у рамках людського суспільства, позначений у знаковій системі людини, договір охоплює собою більш високу абстракцію, що дозволяє припустити космологічну значущість цього феномену», — пише, зокрема, російський учений В. Залеский [19].

На перший погляд, «значущість цього феномену» тут явно перебільшена. Однак, якщо уявити собі весь масив угод, що укладаються у рамках сучасного розвинутого суспільства, узяти до відома, що кожного разу при їх укладенні має місце спроба безконфліктного, спокійного способу переміщення ресурсів від одного утримувача до іншого, зміна власника, відчуження і набуття майнових та інших цінностей, можна схилитися до висновку про сам феномен правового договору як системний чинник мирного алгоритму існування людських суспільств.

особливо прискіпливо. Зрозуміло, що сфера матеріального обміну є найбільш концентрованим середовищем практики договірної регулювання, а можливо — і правового регулювання в цілому. Тому особливості, механізм, суперечливість договірної способу організації та здійснення обмінного стосунку найбільш зручно і показово ілюструвати прикладами з практики обміну саме у цій сфері.

По-третє, запропоновані вище міркування щодо первинних правових форм, ранніх договорів як правового чинника, що народжується в соціумі, можуть здатися не дуже зрозумілими послідовному юристу, який звик виводити право із закону і вважає договір правовим явищем тільки тому, що про це недвозначно вказано в законі або якомусь іншому загальноновизнаному джерелі права. Про те, що історичний шлях правового розвитку був зворотнім (від казусу до норми, від конкретного до абстрактного, від фактичної договірної практики до її відтворення в узагальнених положеннях прецедентів, а потім — абстрактних законів, розрахованих на невизначену кількість аналогічних випадків), береться до уваги далеко не завжди. Тому й спроби вважати правовими явища, які спостерігаються у додержавній епохи і подекуди мають місце в позадержавній практиці й нині, сприймаються зазвичай із недовірою і скептицизмом. Однак саме таким є історичний шлях правового розвитку, і через це не можна не вважати правом його ранні форми лише тому, що вони слабо нагадують або зовсім не нагадують сучасні¹.

По-четверте. Пропозиція вважати договір хронологічно першою формою буття права може викликати заперечення (в плані звичних сучасних уявлень про те, що договір має бути «правомірним» і відповідати визначеним законом або міжнародною конвенцією нормам договірної права), або здатися ризикованою з точки зору положень правової антропології, згідно з якими договір передбачає відповідну організацію суспільства, наявність суб'єктів, здатних на вільне волевиявлення й узгодження власних намірів в договорі, тобто вимоги, яким

¹ Наведемо у цьому плані один характерний приклад. К. Маркс в одному із дотепних коментарів щодо символічних значень, які можуть набувати для характеристики суспільних стосунків окремі органи людського тіла, наводить спостереження одним із мандрівників-європейців процедури обміну в архаїчних племінних групах. «Капітан Паррі розповідає про жителів Баффінової затоки: “У цьому випадку (при обміні продуктами) вони облизують її (річ, запропоновану для обміну), після чого, мабуть, вважають правочин формально укладеним, на їх задоволення”» [20, с. 102].

Хтось, прочитавши згадане свідчення, усміхнеться з приводу таких по-дитячому безпосередніх реакцій перших людей і навряд чи замислиться над тим, що у цьому випадку ілюструються елементарні, первинні способи здійснення цільового обміну й укладення (одночасно з виконанням) первинних майнових договорів. Способи ці, до речі, й не такі вже примітивні, оскільки, як можна бачити, побудовані на розумінні необхідності конкретно і недвозначно засвідчити факт того, що договірною пропозиція задовольняє вимоги і що договір дійсно укладено (що й досягається за допомогою дуже простого, зрозумілого усім символу). Іншими словами, мають місце не лише фактичні дії з укладення і виконання договорів, а й їх формалізація у доступний спосіб. Перед нами — зародки правового способу регулювання. Дійсно, не варто вважати, що правове регулювання майнових відносин починається з закону, що визначає поняття і родові ознаки договору міни або купівлі-продажу. Появі таких законів передують довгі століття відповідної правової практики.

архаїчні суспільства не відповідають. Однак ця популярна теза, яка корінням сягає ще в антропологічне учення британського історика права Г. Мейна про еволюцію джерел права, не є безспірною. Американський філософ права Л. Фуллер переконливо показав, яким чином договір як правова форма може зумовлювати зміст правового звичаю, що найчастіше вважається історично першою формою буття права [21, с. 86]. Є також очевидним, що в основі будь-якого звичаю лежить певна казуальна практика, а інформація про архаїчні форми обміну і спроби їх оформлення свідчить саме про те, що перші *правові* звичаї закріплювали в практиці конкретного історичного моменту і конкретного соціуму порядок укладення і реалізації первинних договорів. Тут також слушно навести висловлювання Л. Фуллера, який, реконструюючи найбільш елементарні форми правового регулювання (зокрема, договірні і звичаєві) і вказавши на «взаємність сподівань» як характерну ознаку договорів, присутню і в правових звичаях, зауважив: «Наш розгляд звичаєвого права зазнав би серйозного викривлення, якби сприяв враженню, що його норми завжди мають за мету визначення умов співробітництва між дружніми сторонами. Це зовсім не так. Найважливіша історична функція звичаєвого права полягала, можливо, саме в обмеженні конфліктів між ворогами. Якщо воно й не досягло успіхів в усуненні ворожнечі, то принаймні допомогло піднести її над рівнем сліпої взаєморуйнівності і перетворило на цілеспрямовану заповзятливість у досягненні обмежених цілей» [21, с. 91]. Деякі подальші його висловлювання схиляють до висновку про подібну функцію не лише звичаєвого права, а й права в цілому (права, що діє, крім звичаю, у формах договору, закону і судового рішення).

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Бурлай Є.* Конфлікт і право // Філософія права і загальна теорія права. — 2012. — № 1. — С. 215–233.
2. *Бурлай Є.* Мовчазні феномени в праві // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : ст. учасників Третього всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 23–24 листопада 2007 року). — Л., 2008.
3. *Хрестоматия по современной западной социологии второй половины XX века* / под ред. Г. Е. Зборовского. — Екатеринбург, 1996.
4. *Громов И. А., Мацкевич А. Ю.* Западная теоретическая социология. Теория обмена [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://society.polbu.ru/gromov_sociology/ch31_all.html.
5. *Пашуканис Е. Б.* Общая теория права и марксизм // Пашуканис Е. Б. Избранные произведения по общей теории права и государства. — М., 1980.
6. *Прохоренко Ю. И.* Субъектность в структурах социальной реальности : автореф. дис. ... д-ра филос. наук. — Екатеринбург, 2003.
7. *Осьмук Л. А.* Теоретические основания социальной конвенциональности : дис. ... д. социол. наук. — Барнаул, 2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/125597.html>.
8. *Тихомиров Ю. А.* Договор как регулятор общественных отношений // Правоведение. — 1990. — № 5.
9. *Иванов В. В.* Общие вопросы теории договора. — М., 2000.
10. *Казанцев М. Ф.* К вопросу об общей теории правового договора // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения РАН. — Екатеринбург, 1999. — Вып. 1.

11. *Казанцев М. Ф.* Правовое договорное регулирование: исходные общетеоретические вопросы // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения РАН. — Екатеринбург, 2001. — Вып. 2.
12. *Нечитайло М. О.* Нормативный договор как источник права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 2002.
13. *Корецкий А. Д.* Договор в механизме правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Ростов-н/Д, 1999.
14. *Марченко М. Н.* Особенности нормативно-правового договора как источника права // Вестник Московского университета. — 2004. — Серия 11. Право. — № 1.
15. *Батлер Е. А.* Непоименованные договоры: некоторые вопросы теории и практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 2006.
16. *Пархоменко Н. М.* Договір у системі права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 1998.
17. *Бурлай Є.* Деякі аспекти правогенезу (Витоки міжнародного права. Чинник війни) // Український часопис міжнародного права. — 2006. — № 1.
18. *Максимов С. И.* Правовая реальность: опыт философского осмысления : моногр. — Х., 2002.
19. *Залеский В. В.* Философия договора (закон динамического равновесия) // Журнал российского права. — 2004. — № 8 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://uristu.ucoz.ru/publ/12-1-0-590>.
20. *Маркс К.* Капитал. Критика политической экономии. — М., 1950. — Т. 1.
21. *Фуллер Лон Л.* Анатомія права : наук. вид. / пер. з англ. Н. Комарова. — К., 1999.

Бурлай Є. В. Конфлікт і договір

Анотація. Стаття відкриває цикл праць, що продовжують дослідження соціального конфлікту і конфліктності як чинників появи і функціонування права в людських суспільствах. Вважаючи необхідними складовими правового способу регулювання механізми договору, судового рішення і законотворчості, першу статтю автор присвячує аналізу договору як чинника контролю соціальної конфліктності. Суттєву увагу він приділяє при цьому соціальним передумовам виникнення договору як правової форми (зокрема, явищам соціального обміну, соціальної суб'єктності та соціальної конвенції). У статті показано, як загроза конфліктності, що супроводжує ситуацію обміну внаслідок різноспрямованості інтересів його учасників і постійного ризику його нерівноважності, викликає до життя договір, як механізм узгодження різних позицій, та акт, який зобов'язує його суб'єктів до обопільно прийнятної поведінки. Практику укладення і виконання договорів автор вважає результатом природної реакції самозахисту суб'єктів у небезпечних формах їх взаємодії, в умовах ризику значних втрат, тому інститут договору переує появи інших правових форм. Наявність договірно-узгоджувального механізму в рамках правового способу регулювання дає підстави говорити про право як чинник самоорганізації складного диференційованого суспільства.

Ключові слова: конфлікт, конфліктність, право, механізм правового регулювання, угода, договір, соціальний обмін, соціальна суб'єктність, соціальна конвенціональність, нерівноважний обмін, первинний обмін, первинний договір, договір-на практика.

Бурлай Е. В. Конфликт и договор

Аннотация. Статья открывает цикл работ, продолжающих исследования конфликта и конфликтности как фактора возникновения и функционирования права в человеческих сообществах. Полагая необходимыми составляющими правового способа регулирования механизмы договора, судебного решения и законотворчества, первую статью автор посвящает анализу договора как фактора контроля

социальной конфликтности. Существенное внимание при этом уделяется предпосылкам появления договора как правовой формы (в частности, явлениям социального обмена, социальной субъектности и социальной конвенции). В статье показано, как угроза конфликтности, сопровождающая ситуацию обмена в силу разнонаправленности интересов его участников и постоянного риска его неравновесности, порождает договор как механизм согласования различных позиций и акт, обязывающий субъектов к приемлемому поведению. Практику заключения и исполнения договоров автор считает результатом естественной реакции самозащиты субъектов в условиях опасных форм взаимодействия и риска значительных потерь, поэтому институт договора предшествует появлению иных правовых форм. Место и роль договорного механизма в рамках правового способа регулирования позволяют говорить о праве как факторе самоорганизации сложного дифференцированного общества.

Ключевые слова: конфликт, конфликтность, механизм правового регулирования, соглашение, договор, социальный обмен, социальная субъектность, социальная конвенциональность, неравновесный обмен, первичный обмен, первичный договор, договорная практика.

Burlay Ye. Conflict and Contract

Summary. Seeing mechanisms of contract, judicial decision and law-making as a necessary elements of legal method for providing social order the author devotes this article to legal contract as instrument for the social confliction's control. A great deal of attention is devoted to social preconditions of the legal contract as another of legal forms, to the phenomena of social exchange, social subjection and social convention in particular. It's demonstrated in the article that the risk of strong confliction in unbalanced social exchange situations causes legal contract as a mechanism of different (sometimes antagonist) interests' coordination and as well as act that obliges parties to acceptable activity. The author interprets contracts making and realizations as a result of peoples' natural self-defense under conditions of dangerous interactions and heavy losses risks, so contract forgoes other legal forms. The contract mechanism's nature and functions present law as a factor of self-organization in intricate stratified societies.

Key words: conflict, confliction, control of conflicts, Law, law as a mechanism for social control, contract, social exchange, social subjection, social convention, legal contract, contract mechanism.